

מצוות הסיבה

יסוד החיוב בהסיבה

דין הסיבה – מצווה בפנ"ע, או חלק ממצוות אכילת מצה וד' כוסות: הגמ'
בדף קח. אומרת: 'איתמר מצה צריך הסיבה, מרור אין צריך הסיבה, יין...'. יש לחקור בגדר מצוות ההסבה אם היא דין בפנ"ע ואינה חלק ממצוות המצה וד' כוסות, או שחייב לשתות ד' כוסות בהסיבה ולאכול מצת מצוותו באופן זה, ודין ההסיבה משלים את אכילת המצה ושתיית הכוסות כשאוכל ושותה בדרך חירות, ואינו חיוב העומד בפנ"ע.

הגר"ח בסטנסיל בסי' לה והגרי"ז סולוביצ'יק בהל' חו"מ ז, ז בארו כי נחלקו בכך התוס' והרמב"ם. התוס' בדף קח. בד"ה 'כולהו' פסקו שאם שתה בלא הסיבה לא יצא יד"ח אף בדיעבד. מבואר שדין הסיבה הוא חלק ממצוות ד' כוסות והוא תנאי במצווה זו, דאל"כ מדוע לא יוצא יד"ח שתיית ד' כוסות בכך שלא קיים מצוות הסיבה. וכן פסק הרא"ש פ"י סי' כ שאם לא אכל כזית מצה או לא שתה ד' כוסות בהסיבה לא יצא יד"ח וצריך לחזור ולאכול ולשתות בהסיבה. הרי שהדין להסב הוא מהלכות המצה וד' כוסות. יש לדקדק כשיטתם מהנאמר 'לא יאכל עד שיסב', ולא נאמר שיאכל בהסיבה. משמע שההסיבה אינה מצווה בפני עצמה, וע"כ נאמר שלא יאכל מצה ולא יצא יד"ח עד שיסב. ולדבריו אתי שפיר שלא מצאנו מקור לחיוב נשים בהסיבה, הגם שהינן חייבות בה, כמבואר בדף קח. שאשה חשובה חייבת להסב. שכן דין הסיבה אינה חיוב העומד בפנ"ע, ומפאת חיובן במצה ובד' כוסות הינן מחוייבות גם בהסיבה. ברם אם נימא שמצווה בפנ"ע היא, יש למצוא מקור לחייבן בדין זה.

אולם הרמב"ם בהל' חו"מ ז, ז פסק: 'לפיכך כשסועד בלילה הזה, צריך לאכול ולשתות דרך חירות... ואימתי צריכין הסיבה, בשעת אכילת כזית מצה ובשתיית ד' כוסות אלו, ושאר אכילתו ושתייתו אם היסב הרי זה משובח, ואם לאו אינו צריך'. נראה שלרמב"ם יש חובה להסב בכל סעודתו בלילה וחובה העומדת בפנ"ע היא, ואינה תנאי בשתייה או באכילה. אלא שאם היסב רק באכילת מצה וד' כוסות יצא יד"ח. וראה במאירי שכתב כן: 'ד' כוסות כולם צריכים הסיבה, הן שתייתם והן הדברים שהם מסודרים עליהם. רצה לומר קידוש, קריאת ההגדה, קריאת הלל וברהמ"ז. ואם היה מיסב בכל הסעודה הרי זה משובח'. וגדר חיובו להראות עצמו כבן חורין ולנהוג בדרך חירות – בהסיבה. ולפי"ז י"ל דכיון שנשים מחוייבות בפרסום הנס, כיון שהיו באותו הנס, מחוייבות נמי בהסיבה.

ותלו את יסוד מחלוקתם בביאור הגמ' לגבי דין השמש שאכל כזית מצה בהסיבה יצא. לתוס' ורא"ש הכוונה שיצא יד"ח מצה. ולרמב"ם הכוונה שיצא יד"ח הסיבה.

והנה במחלוקת זאת נחלקו שני תירוצי התוס' בדף קח. בד"ה 'מאי דהוה הוה'. שכן הקשו התוס' מדוע במצה לא אמרין מאי דהוה הוה, וחייב להסב באכילתה, ואילו ביין הגמ' הסתפקה בדבר. ותירצו שכן 'שאני מצה שהיא עיקר סעודה יותר מייין... ועוד שכתובה בתורה זכר לחירות שלא הספיק בצקם להחמיץ עד שנגאלו'. נמצאנו שהתירוץ הראשון סובר שהחיוב בהסיבה הוא דין בפנ"ע כשיטת הרמב"ם, וחייב להראות חירותו וניכר הדבר בעיקר בסעודתו וע"כ יש להסב בכל מה שמוגדר כסעודתו, ואינו דין במצה. וכן מעצם השאלה נראה שהבינו שההסיבה אינה מהלכות המצה, ולכן ביקשו למצוא טעם לחייבו בהסיבה באכילת המצה. ובתירוץ האחרון כתבו התוס' כדעת הרא"ש שעיקרה של ההסיבה היא באכילת המצה שנאכלת כזכר לחירות.

וסתירה יש בפסקי הרמ"א. שבסי' תעב, ז פסק הרמ"א: 'ולכתחלה יסב כל הסעודה'. ונשמע מכך שדין חובת ההסיבה הוא דין בפנ"ע להראות חירותו, ומאידך פסק השו"ע בסעיף זה: 'אכל או שתה בלא הסיבה לא יצא, וצריך לחזור לאכול ולשתות בהסיבה'. והרמ"א הוסיף שיש חולקין ע"כ, אך לכו"ע: 'בשני כוסות ראשונות, יחזור וישתה בלא ברכה, וכן באכילת מצה'. הרי שדין ההסיבה הוא מהלכות היין והמצה. ואפשר ליישב בשני אופנים, או שנקבעה תקנת הסיבה כמצווה בפנ"ע, אך יש לה תנאי שיקיימנה בעת שתיית יין ואכילת המצה. ואפשר, שהצורך לחזור ולהסב הוא דין קיום ההידור בנפרד, הגם שיצא יד"ח עיקר המצווה. וכבר ייסד השאגת אריה בס"ג כי שיטת הטור ביו"ד ס"י וסד והרמ"א שניתן לקיים את ההידור בנפרד מגוף המצווה, ולכן אף שקיים מצוות המצה והיין, מ"מ יאכלם בשנית מדין הידור במצווה היכא שיכול הוא.

לא הסב, ונפטר מדין הסיבה, האם מחוייב לשתות בשנית: יש לחקור במי שלא היסב בשתיית ד' כוסות, ונתחייב לשתות שנית בהסיבה, והלך למקום רבו ואינו יכול להסב שם. האם כיון שלא שתה כדין בראשונה מחוייב כעת לשתות ד' כוסות וכדינו כדהשתא בלא הסבה, או דילמא כיון שבין כך לא יסב כעת בשל היותו במציאות של פטור מהסיבה, אין טעם לחייבו בשתייה נוספת. ביסוד הדבר עומדת מחלוקת הראשונים הנ"ל; אם חיוב בהסיבה הינו חיוב ומצווה בפנ"ע וכעת פטור הוא ממנה, וכי יצא כבר ידי חובת שתיית ד' כוסות וע"כ אינו צריך לשתות שוב, או שמא מצוות הסיבה עומדת ביסוד מצוות ד' כוסות, וכל שלא היסב לא עלתה בידו מצוות ד' כוסות כלל, וע"כ מחוייב כעת לקיים מצוות ד' כוסות מאחר שלא יצא יד"ח (בהנחה שמצוות ד' כוסות היא מצווה בפנ"ע, שכן אם תקנת שתיית ד' כוסות נועדה לומר את הברכות בדרך חשיבות על כוס, ראה מש"כ לעיל, יתכן וכבר יצא יד"ח הברכות ושוב אין להשלים את שתיית ד' כוסות כשלעצמן). כעין ספק זה מצאנו בשו"ע בס"י קח, יא שדנו הפוסקים לגבי מי ששכח להזכיר בראש חודש, או בשבת במנחה הזכרת היום האם צריך להתפלל במוצאי ראש חודש או במוצאי שבת ערבית שתיים כדין תשלומין כאדם שלא התפלל, או שכיון שבין כך לא יזכיר מעין היום בערבית, אינו צריך להתפלל בשנית. ושם תלו זאת בשאלה אם בלא הזכרת מעין היום לא חשיב תפילה, וע"כ

מחוייב להתפלל כדינו באותה שעה, או שמא מחוייב הוא באמירת מעין המאורע אך ידי חובת תפילה יצא, וכיון שלא יזכיר בערבית מעין המאורע אינו צריך להתפלל בשנית.

תקנת ההסיבה היא שישב בדרך חירות, או תקנו לישב באופן זה: יש לעיין האם תקנו לישב בדרך חירות, או תקנו את צורת הישיבה. כלומר, האם תקנו להסב כך משום שהוא דרך חירות גם עבורינו ועיקר קפידתם היתה שנשב בדרך חירות, או שתקנו צורת הסיבה זו ואופן זה של ישיבה, הגם שעבורנו אינו דרך חירות כיון שבזמן פסח מצרים ישבו כך הוי הישיבה עצמה זכר ליציאת מצרים. וניתן להבין באופן נוסף, שבעת קביעת הלכה זו היה דרך חירות לישב כך וע"כ תקנו תנוחה מסויימת זו. נפק"מ יהא למי שקשה עליו ישיבה זו ואינה דרך חירות עבורו, אם מחוייב לצורת התקנה וישב בתנוחה זו בדווקא, שכן כך ישבו אבותינו בעת שיצאו ממצרים או בזמן קביעת התקנה, או שישב באופן הרצוי לו שכן תיקנו – שישב בדרך חירותו.

נראה ששני צדדים אלו מהווים את מחלוקת הראשונים אם דין ההסבה נוהג האידנא. שכן הביא הב"י בס"י תעב את דעת הראב"ה שכתב ש'בזמן הזה שאין רגילות בארצנו להסב יושב כדרכו', שכן כך היא דרך חירות בזה"ז. ואילו החולקים שהצריכו שיסב בזה"ז כד"ן, ס"ל שהתקנה היתה על אופן ישיבה מסויים, ואין לחרוג ממנו גם אם אינו דרך חירות האידנא.

בספר המנהיג בהל' פסח עמ' תע הביא מדרש 'ויסב אלוקים את העם מלמד שהושיבן בהסיבה כבני מלכים'. וכן הוא לשון התנחומא במדבר ב' 'ויסב אלהים את העם דרך המדבר, מאי ויסב מלמד שהרביצם בדרך שהמלכים מסובין רבוצין על מטותיהן'. הרי שדין ההסיבה הוא להראות עתה כדרך שישבנו אז כבני חורין ובני מלכים. ואפשר שגם רש"י ורשב"ם ס"ל כן שכתבו בדף קה. שההסיבה היא זכר לחירות. הרי שאינו חירות האידנא, אלא התקנה היא לישב באופן זה. וראה בביאור הגר"א בס"י תעב, ד' דאין עכשיו דרך חירות, שאין המלכים עכשיו רגילין להסב, ולכן פטרו נשים בזה"ז. הרי שהמחוייבים בהסיבה הוא מטעם שכן התקנה, ולא שנוהג עתה בהוראה של חירות.

אננם מהרמב"ם נראה כי זהו דרך חירות האידנא, שכ"כ בהל' חו"מ ז, ו-ז: 'בכל דור ודור חייב אדם להראות את עצמו כאילו הוא בעצמו יצא עתה משעבוד מצרים... לפיכך כשסועד אדם בלילה הזה צריך לאכול ולשתות והוא מיסב דרך חירות'. הרי שעליו להתנהג בדרך חירות כעת.

דין ההסיבה הוא מדאו', או מדרבנן: הרמב"ם בהל' חו"מ ז, ו-ז כתב: 'בכל דור ודור חייב אדם להראות את עצמו כאילו הוא בעצמו יצא עתה משעבוד מצרים... וזכרת כי עבד היית... לפיכך כשסועד אדם בלילה הזה צריך לאכול ולשתות והוא מיסב דרך חירות'. למד מכאן הגרי"ז בהל' חו"מ ז, ז שהרמב"ם שהבין שישבה בדרך חירות הינה קיום מצוותו 'להראות עצמו'. וא"כ הוא חיוב מדאו'. ומאידך נראה כי דין ההסיבה הינו מדרבנן. ראה מהר"ל גבורות ד' פרק נג שהוא

תקנת חכמים. וכן כתבו התוס' בדף קח: בד"ה 'היו באותו הנס' שרק במצווה מדרבנן כד' כוסות חייבו חכמים נשים, ומכך שחייבו נשים בהסיבה נראה שהוא חיוב מדרבנן. צ"ל שלהראות עצמו בדרך חירות הוא אמנם חיוב מדאורי, אך ההוראה כיצד להראות עצמו והאופן לקיים זאת הוא מדרבנן. ולפי"ז גם מי שאינו מחוייב בהסיבה כדין, יש לו להראות עצמו בשיבתו בדרך חירות, וכדלקמן.

דיני ההסיבה

הסיבה ע"ג כרים וכסתות בדווקא: המשנה בריש פ"י אמרה כי אפי' עני שיבישראל לא יאכל עד שיסב. ויש לעיין מה החידוש בחיוב העני בחיוב זה. התוס' בדף צט. בד"ה 'ואפי' עני' כתבו כי 'סלקא דעתך דהסיבת עני לא חשיבא הסיבה דאין לו על מה להסב ואין זה דרך חירות'. והמרדכי כתב כי אין לו כרים וכסתות אלא רק ספסל, וההו"א היתה שאין דרך חירות בכך, קמ"ל דחייב. וכ"כ הרמ"א בס"י תעב, ב שיסב ע"ג ספסל אף בלא כרים וכסתות. ובבאר היטב כתב שלא יסב ע"ג הקרקע. וצ"ע אם יש לו כרים וכסתות ונמנע מלהסב עליהן אם אינו דרך חירות ולא עלתה בידו מצוות הסבה.

אכל בלא הסיבה, אם צריך לברך בשנית: במצוות ד' כוסות שהינה מדרבנן, שפיר אמרינן שהם אמרו והם אמרו, ואם לא קיים את המצווה כתיקונה חייבוהו לשתות בברכה כדינו. אולם לגבי מצוות מצה הלא כבר יצא יד"ח מצוותו מדאורי, ומדוע מותר לו לברך עליה מחדש. ויש לדייק כן ברא"ש בפסחים פ"י סי' כ שכתב לגבי מי שלא היסב בד' כוסות: 'כיון ששתה שלא כתיקונו הוברר הדבר שלא ממנין הכוסות היה'. ולא כתב כן בעניין המצה, שכן מצוות 'בערב תאכלו מצת' קיים, ואין לומר כי 'לא אכל כתיקונו', ורק דין להראות עצמו בדרך חירות לא קיים. בביה"ל בס"י תעב, ז בד"ה 'לא יצא כתב: 'נראה דלדעת המחבר... צריך לחזור ולברך המוציא ועל אכילת מצה משא"כ ליי"א (ברמ"א, שבזה"ז אין דרך להסב) א"צ לחזור ולברך על אכילת מצה'. א"כ לדידו גם במצה בעינן לחזור ולברך, והוי כאילו לא קיים מצוות מצה כלל, ואתמהה מדוע, והא מדאורי קיים מצוותו באכילה זו.

הרי לנו יסוד ועיקר גדול בדין זה, שכל העובר על דברי חכמים שהורו את האופן שיש לקיים את דין תורה, הריהו מבטל את גוף המעשה, ולא אמרינן שאת המצווה שמדאורי קיים, ורק תוספת הדין מדרבנן ביטל, אלא את עצם דין תורה ביטל. וכן מצינו בתוס' בסוכה ג. בד"ה 'דאמר': 'לא קיימת מצות סוכה מימך, דאפי' מדאורייתא לא קיים'. כיון שעבר על סייג חכמים. אמנם ניתן היה לחלק בין סייג של חכמים שלא יבואו למכשול שאז ביטלו בסייגם את כל הנוהג אחרת, לבין מצווה נוספת של הסיבה שהוסיפו ע"ג מצוות המצה שמקיים, שלא ביטלו אם מקיים רק את עיקר מצוותו. אך לדברי הביה"ל אלו י"ל שתיקנו חכמים בגוף מצוות המצה דין ישיבה באופן חירות,

שכן לכו"ע יש להראות דרך חירות באכילתה, וע"כ בארו חכמים את האופן המבוקש, וכל העובר ע"כ לא קיים מצוותו כלל, ויחזור ויברך.

הישיבה בסעודה בדרך חירות: בשו"ע הרב סי' תעב סק"ז כתב: 'בליל פסח טוב להרבות בכלים נאים כפי כחו אפילו הכלים שאין צריך לסעודה יסדרם יפה על השולחן לנוי זכר לחירות'. אולם הגר"א בסי' תעב, ב כתב ש'זהו בכלל דרך חירות', ולא רק כזכר בלבד. והגר"ח סולוביצ'יק בסטנסיל בסי' לג הביא את דברי רש"י והרשב"ם בריש ערבי פסחים שיש לישב במטה על השלחן, ובאר כי זהו דרך חירות לישב על יד השלחן, ואזי בעצם ישיבתו באופן זה הוא נוהג בדרך חירות. ונראה לדיין כן מדברי הטור בסי' תעב שכתב: 'ויסדר שלחנו יפה בכלים נאים כפי כחו ויכין מקום מושבו שישב בהישיבה דרך חירות'. הרי בסידור מקום מושבו הסבתו הוא דרך חירות.

אכל מצת מצווה בעמידה ותוך כדי הילוכו, האם יצא יד"ח? הרמ"א בסי' תעב, ז פסק עפ"י הראב"ה להקל בדיעבד שבזה"ז אין דין הסיבה. ויש לעיין אם כונתו שאין צורך להראות עצמו דרך חירות בכלל, ואם יאכל בעמידה ודרך חיפזון יצא יד"ח? או שאמנם אינו צריך להסב אך מחוייב הוא להראות דרך חירות מעט, וכ"ש שאין לו לאכול בדרך עבדות? איתא בירושלמי בפסחים פ"י ה"א: 'אמר רבי לוי ולפי שדרך עבדים להיות אוכלין מעומד וכאן להיות אוכלין מסובין להודיע שיצאו מעבדות לחירות'. הרי שהאכילה בעמידה היא הוראת עבדות. ואמנם מ"ד שלא הצריך שיסב סבר שא"צ לישב באופן זה באכילתו, אך אם יראה עצמו לעבד הרי גורע בישיבתו זו, ולא יצא יד"ח.

וכן נראה מדברי הראב"ה בסי' תקכה עצמו: 'בזמן הזה שאין רגילות בארצנו להסב יושב כדרכו'. הרי דווקא היושב כדרכו מורה בכך דרך חירות ומקיים מצווה, שכן הסיק ההגהות מיימוניות בהל' חו"מ ז, ב בדעתו 'שהרי בני חרי אין מסובין ואדרבה יושבין כדרכן הוי דרך חירות'. אך מי שאינו יושב כלל ואין באכילתו הוראת חירות כלל, מחוייב לשוב ולאכול בהוראת חירות. וכן פסק המשנ"ב בסי' תפ סק"א: 'ואומרים ההלל מיושב. אף שבכל השנה אומרים מעומד, בפסח שאני מפני שמיושב הוא דרך הסיבה וחירות', וכ"כ בסי' תכ סק"ב כח.

ודברים אלו עומדים בניגוד למש"כ במקראי קדש פסח ב סי' לא, שבעזרה אכלו בעמידה משום כבוד שמים, כדין תלמיד בפני רבו שאינו מיסב. ולדבריו הפטור מהסיבה מקיים מצווה באכילתו בעמידה, ואינו צריך להראות דרך חירות כלל.

שני דינים בדין ההסיבה: הערוך השלחן בסי' תעב סק"ט הקשה מדוע הרמ"א בסעי' ד פסק להקל עפ"י הראב"ה בדין הסבת נשים, ופטרן מלהסב 'אך לא נהגו להסב כי סמכו על דברי ראב"ה דכתב דבזמן הזה אין להסב'. ואילו לגבי מי ששכח ואכל בלא שהיסב פסק בסעי' ז

שבשעת הדחק 'כדאי הוא ראבי"ה לסמוך עליו שבדיעבד יצא בלא הסיבה', אך לא הכריע שא"צ להסב כלל כפי שפסק לגבי הסיבת נשים. ונשאר בצ"ע.

וראיתי ליישב, שהנה התוס' בפסחים קח: בד"ה 'היו' כתבו שאין בכח הטעם שהיו באותו הנס לחייב נשים במצוות דאו', ורק במצוות עשה מדרבנן שהזמן גרמא אפשר לחייבן כשהיו בנס. וא"כ בעיקר החיוב להראות עצמו בדרך חירות מדאו', הינן פטורות לדעת התוס', וחייבות רק בתקנת חכמים להראות עצמן עתה בדרך חירות. וא"כ הראבי"ה נקט שבזה"ז ההסיבה אינה דרך חירות עבורנו, והחיוב בהסיבה בזה"ז הוא רק מכח התקנה שנהגו אז בדרך חירות ובכך מקיים חיובו מדאו' לזכור את יצ"מ. ולכן נשים שאינם מחוייבות אלא מכח החיוב להראות עצמן בדרך חירות אינם חייבות האידנא בכך כלל, שכן אין דרך חירות כעת להסב כך, ושפיר כתב הרמ"א שלא נהגו להסב. אולם אנשים שחייבים גם מדינא דאו' לנהוג בדרך חירות כפי התקנה מחוייבים אף האידנא מדינא, אלא שהקל הרמ"א בדיעבד.

ויש ליישב בכך קושיית מו"ר במשנת יעקב בהל' חו"מ ז, ה, בסתירת המשנ"ב. שבסי' תעב ס"ק כב פסק המשנ"ב: 'באפיקומן, אם שכח לאכול בהסיבה לא יחזור ויאכלנו דהא אסור לאכול שני פעמים אפיקומן'. וכתב בשעה"צ ס"ק לג שכן עפ"י הראבי"ה אין דרכנו להסב. ואילו בסי' תעז סק"ד כתב: 'בדיעבד אם שכח ואכלו בלא הסיבה א"צ לחזור ולאכול אם קשה עליו האכילה'. וכתב בשעה"צ סק"ג שהוא עפ"י הרמב"ם שהקל בדין ההסיבה. הרי דווקא למי שקשה לאכול שוב יכול להמנע מלאוכלו, אך לא אסר כן משום שאין לאכול אחר האפיקומן, ונשאר בצ"ע. ולדברינו, אמנם בכדי להראות עצמו האידנא כבן חורין ולאכול שנית בהסיבה, אינו יכול לאכול אחר אכילת האפיקומן, שכן אין דרך בני חורין כעת לאכול כן. אך בשל החיוב מדאו' לנהוג כבן חורין, כצורת התקנה, מחוייב לאכול שוב, ונקט המשנ"ב להקל כרמב"ם למי שקשה לו האכילה.